

Izvorni znanstveni rad
UDK 340.1+32:1+321.01

»Uvjerenje i ustav«

Napomene o jednome ne samo hegelovskom problemu

Ludwig Siep

Sveučilište Münster, SR Njemačka

Sažetak

Glavni je problem Hegelove filozofije prava kako ujediniti uvjerenja posebnih subjekata u zajedničku volju trajno usmjerenu na opće dobro. Hegel rješenje nalazi u vezivanju uvjerenja na društvene uloge. Taj pluralizam uloga uskladuje se s lojalnošću ustavu slobodnim razvojem grupnog ponašanja i institucijskim povezivanjem privatnog, grupnog i općeg interesa na svim razinama društvene organizacije. Hegelu je bilo teško predvidjeti da bi se privatni nazori mogli posredovati općom voljom pomoću političkih organizacija.

I.

Što se zbiva kada pojedinci i skupine više ne shvaćaju volju većine kao moguće tumačenje općega dobra, volenté générale, nego kao nepovrativo pospješivanje najgorega zla, npr. atomskog uništenja? Posljedica je, čini se, diskutabilnost monopola državne vlasti, »religiozna« sigurnost u točnost nazora grupa o izbjegivosti katastrofe — možda povratak Hobbesovu »status belli« borbi za istinu i samoodržanje. Da li su monopol državne vlasti, većinsko načelo i pluralizam uvjerenja još u čvrstoj ravnoteži, u to se može posumnjati i iz drugih problemskih perspektiva. Recimo kada društvene skupine smatraju nekažnjene medicinske zahvate »ubojstvom«. Može li minimalni konsenzus o osnovama ustava još dostajati kako bi se sukob uvjerenja usmjerio u staze ispravljivih »procesa formiranja volje«? Imamo li još uopće zajedničkih uvjerenja ili reagiraju li zakoni i — nešto tromije — ustavi jedino još na tehničke inovacije i promjene ponašanja nakon toga?

Čini se da je uz takva pitanja pogrešno obraćati se još jednom Hegelovoj filozofiji prava. Po njemu nema ni u znanostima ni u filozofiji ozbiljnoga pluralizma. Za njega je od religija nedvojbeno istini najbliža (protestantsko) kršćanstvo — ona je pravo (»znanstveno«) shvaćanje države koje građani i državni činovnici mogu usvojiti. Većinske odluke i javne rasprave imaju samo podređeno mjesto u njegovoj koncepciji države.

Ipak: Glavni je problem Hegelove filozofije prava kako se mogu uje-

skupina različitih interesa i kompetencija u zajedničku volju trajno usmjerenu na opće dobro? Da se takvo ujedinjenje ne može provesti na osnovi izbora i većinskih odluka potpuno nepovezanih građana što prosuđuju na temelju privatnih iskustava i uvjerenja, to je bilo njegovo rano učvršćeno uvjerenje, koje je postalo sve jačom kritikom »liberalizma«. Osnovna crta njegova rješenja bila je vezanje »uvjerenjâ«, tj. načina mišljenja i življenja, na društvene uloge, načine djelatnosti i »spretnosti«. Time je on želio ujediniti načelo — ne utemeljenje i ne organizacijski oblik — staroevropsko-staleškoga društva s načelima građanskoga društva (pravna jednakost i slobodan izbor zvanja) u nastanku kao i konstitucijske države koju ovo zahtijeva (zaštita temeljnih prava i podjela vlasti).¹ S gledišta filozofije države radilo se o sintezi modernoga prirodnog prava, koje polazi od prijedržavnih prava i moralno-religiozne slobode uvjerenja svake jedinice, s Platonovom koncepcijom pravednosti. Kako Hegel želi ujediniti slobodu uvjerenja, perspektivu skupine i valjanost ustava i zajedničke volje, razjasnit ćemo ovdje na pitanju često pogrešno shvaćenoga odnosa »uvjerenja« i »ustava«. Možda će tada biti jasnije što Hegelovo »uvjerenje« može još značiti za našu nagoviještenu problematiku.

II.

Površno čitanje Hegelove kritike savjesti u poglavlju o moralnosti *Filozofije prava* iz 1820. (§§ 136—141) i izvoda o zbiljskom patriotskom uvjerenju kao »ukidanje« slobodne subjektivne savjesti (§§ 268, 269) često je prouzročilo isto tako površne predodžbe da Hegel želi slobodu savjesti nadomjestiti državom propisanim i, možda, čak kontrolirano »državno potvrđujućim uvjerenjem«.²

¹ Da se Hegelov pojam staleškoga predstavništva ne smije brkati ni sa »starostaleškim, predrevolucionarnim predstavništvom« ni s »modernim predodžbama: staleške države« i njihovom »tendencijom fašistoidnoga discipliniranja masa koje su postale previše mobilne« ističe O. Pöggeler u svome članku *Hegels Begegnung mit Preussen*. U: H. Ch. Lucas, O. Pöggeler (izd.), *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, Stuttgart/Bad Canstatt 1986, str. 342. Naredna razmišljanja zahvaljuju bitne uvide brojnim radovima Otta Pöggelera o Hegelovoj praktičnoj filozofiji. Usp. između ostaloga: *Hegels praktische Philosophie in Frankfurt*. U: Hegel-Studien 9 (1974); *Hegels Idee einer Phänomenologie des Geistes*, Freiburg 1973, kao i uvod u: G.W.F. Hegel, *Vorlesung über Naturrecht und Staatswissenschaft. Heidelberg 1817/18*. Izd. C. Becker i dr., Hamburg 1983, str. IX—XLVIII.

² Usp., nasuprot tome, Siep, *Was heisst »Aufhebung der Moralität in Sittlichkeit« in Hegels Rechtsphilosophie?* U: Hegel-Studien, 17 (1982), str. 75—96; kao i M. Baum, *Gemeinwohl und allgemeiner Wille in Hegels Rechtsphilosophie*. U: Archiv für Geschichte der Philosophie, 60 (1978), str. 175—198.

Hegelovu *Filozofiju prava* navodim prema izdanju: G.W.F. Hegel, *Werke in zwanzig Bänden*. Redakcija E. Moldenhauer i K.M. Michel, sv. 7, Frankfurt 1970; spis *Verfassung Deutschlands* prema G.W.F. Hegel: *Politische Schriften*. Pogovor: J. Habermas, Frankfurt 1966; *System der Sittlichkeit* prema neizmijenjenome otisku (1967) iz G.W.F. Hegel, *Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie*. Izd. G. Lasson, Leipzig 1923³; jenska *Filozofija duha* iz 1805/06. godine prema G.W.F. Hegel, *Gesammelte Werke*, sv. 8. Uz suradnju J. H. Tredca izdao R. P. Horstmann, Hamburg 1967; hajdelberško predavanje iz 1817/18. godine prema G.W.F. Hegel, *Vorlesung über Naturrecht und Staatswissenschaft*, Heidelberg 1817/18, izd. C.

Hegelov se pojam uvjerenja ne smije međutim zamijeniti s onim što u razgovornome jeziku razumijevamo pod uvjerenjem — tako u složenicama »etika uvjerenja«, »nadzor uvjerenja« itd. Ako se usredotočimo jedino na navedena mjesta, tada previđamo nešto što je presudno za Hegelov pojam uvjerenja: pluralitet uvjerenja, nastao iz pluraliteta staleža i kojemu mora odgovarati »organska« diferencijacija« državnih vlasti. »Niži staleži i njihova uvjerenja« naslov je ulomka poglavlja »Konstitucija« jenske *Filozofije duha iz 1805/06.* »Ustav« je, prema tome tekstu, i podjela državnoga naroda u razne staleže i njihove načine mišljenja i ponašanja kao i organizacija državne vlasti, koja se na to odnosi i ima analognu sistematiku (»vlada«). Uvjerenje znači, odatle, trajni grupni način mišljenja, osjećanja i ponašanja. Platonovo porijeklo³ staleške vrline isto je blisko kao i Aristotelovo: uvjerenje je trajni habitus« konkretnih ljudi, »socijaliziranih« u skupini s određenim socijalnim funkcijama. Ono je, također »način razmišljanja« ili stupanj refleksije: pod utjecajem Rousseaua i Condorceta vidi Hegel ovisnost načina svijesti — sve do oblika religioznosti — ne samo o emocionalnim stanjima nego i o »materijalnim« uvjetima. Pojedinci, skupine i, čak, narodi koji obrađuju tlo razvijaju posve drukčiji način osjećanja, ponašanja i mišljenja nego oni koji se bave trgovinom (možda čak pomorskom trgovinom).⁴ Ono što je važno jest socijalna organizacija i državni ustav, koji suprotna »uvjerenja« te vrste »preobražavaju« u različite doprinose tumačenju i postizanju općega dobra. Pri tome se mora, dakako, uzeti u obzir da »uvjerenje« u postfeudalnoj, protestantsko-prosvijećenoj kulturi nije posve obilježeno konkretnom staleškom ili skupinskom pripadnošću. Ono uključuje i svijest o »slobodi od staleža«: o općoj pravnoj sposobnosti i pravnoj jednakosti, slobodnome izboru staleža, zvanja, odnosno obrta, moralnoj sposobnosti prosuđivanja u »privatnoj«, odnosno unutarnjoj refleksiji (savjest) i pripadnosti državi koja jamči i uspješnost skupina i neovisnost pojedinaca o njima.

Lojalnost državi, o kojoj se govori u »ozloglašenim« članovima 268 i 269 *Filozofije prava*, sadrži sve te momente u nereflektiranome načinu uobičajenoga ponašanja, koje utjelovljuje »minimalni konsenzus uvjerenja« na kojemu se zasniva moderna država: naime, svakodnevno, uobičajeno uvjerenje, koje se izražava u mirnome i legalnome obavljanju vlastitih poslova i normalnih građanskih dužnosti, da je nešto kao suvremena državnost svakome nužna za samoodržanje i samoozbiljenje. Pri čemu u samoozbiljenje spada, dakako, preokretanje privatnih interesa u »političkome« sudjelovanju u autonomnoj zajednici — i, dakle, prosljeđivanju interesa, mora se ujedno pridružiti spremnost da se vlastiti interesi podrede interesima cjeline u (pravno reguliranome) slučaju spora. Hegel suprotstavlja taj nezanosni, svakodnevni patriotizam herojskome, koji je opravdan jedino u izvanrednim stanjima (rat), a i tu samo u malo ljudi.

³ Usp. o tome: K. Düsing, *Politische Ethik bei Platon und Hegel*. U: Hegel-Studien. 19 (1984), str. 95—145.

⁴ Usp. Rechtsphilosophie §§ 203, 247. U Hegelovoj pohvali moru (»taj najveći medij povezivanja«) i pomorskoj trgovini (kojom se bave »sve velike, pregalačke nacije«) u članu 247 sadržana je kritika Rousseaua i Fichtea. Oba — Rousseau u *Nacrtu ustava za Korziku* i Fichte u *Geschlossener Handelstaat* iz 1800. godine — vide u međunarodnoj trgovini porijeklo ekonomske zavisnosti, luksuza, pro-

»Ublaži« li se staleško uvjerenje — građanska čestitost,⁵ seljačko religiozno-obiteljsko »povjerenje« (§ 203) itd. — tim običnim »patriotizmom«, samozainteresiranom lojalnošću državi, uspori li se sebičnost skupina, tada i staleško i moralno i pravno-državno uvjerenje ispunjava trostruku funkciju:

(1) Ono ujedinjuje samointeres i »altruizam«, spremnost na žrtvovanje za zajednicu. »Samointeres« ima, pri tome, svagda i materijalne i aspekte svijesti: ne radi se jedino o sredstvima za život, nego, prvenstveno, o socijalnome priznanju za određenu djelatnost, socijalnu ulogu, životni stil.

(2) Ono postiže stabilizaciju i, time, socijalnu pouzdanost i »uračunljivost« inače neuračunljivih suverenih subjekata. Kada bi ponašanje svakoga bilo određeno samo njegovim stalno novim, nepredvidivim odlukama savjesti, vratili bismo se u prirodno stanje potpune neuračunljivosti i potpunoga nepovjerenja.

(3) Ono razvija nužne i nužno različite »perspektive« općega dobra. Samo ako se opća volja odražava u tim perspektivama — u neku ruku »prodire« u njegove boje spektra — ona se može svagda iznova uključiti u umno formiranje volje. Ono što je trebalo postići Rousseauovo neposredno demokratsko zakonodavstvo — afirmiranje svih relevantnih stajališta za otkrivanje i formuliranje volonté générale — postiže prema Hegelu rastavljanje i slaganje opće volje u i iz staleških »optika«, odnosno načina gledanja. Za to je, dakako, potreban stanovit oblik adekvatnosti državnoga ustava staleškim — i ujedno građanskim — uvjerenjima, koju ćemo ovdje ocrtati.

III.

Hegelova rasprava o ustavnim mišljenjima njegova vremena počinje već u frankfurtskim godinama. U fragmentima spisa o *Ustavu Njemačke* (1799—1802) on koncipira pojam »minimalnih svojstava« države koji sadrži odnosno anticipira oba glavna zahtjeva njemačkoga ranog konstitucionalizma: staleško »predstavništvo«, tj. sudjelovanje u zakonodavstvu i odobranju poruza, i suverenu kneževsku vlast.⁶ Gotovo istovremeno razvija *Clanak o prirodnome pravu* (1802), platoniziranu ustavnu koncepciju: Umna običajnost »politeje« ovisi o pravilnome odnosu staleža, osobito o odvajanju slobodnoga i političkoga staleža od neslobodnih, orijentiranih na potrebe i dobitak. U jenskim spisima o filozofiji duha obje se postavke ujedinjuju i približa-

⁵ »Čestitost« označava u jenskim spisima posebno građansko uvjerenje da se svoja supstencija i svoj »stalež« zahvaljuju svome tjelesnome i duhovnome radu. »Rad« i »refleksija« su i prema *Filozofiji prava* izvori građanske samosvijesti i staleške svijesti (usp. § 204). Ali pojam »čestitost« Hegel upotrebljava od *Heidelberger Vorlesung 1817/18* za »stalešku čast«, odnosno profesionalni etos svih staleža (usp. *Vorlesung über Naturrecht und Staatswissenschaft* § 107, *Rechtsphilosophie* § 207 te *O. Pöggeler: Hegels Begegnung mit Preussen*. Nav. dj. 340).

⁶ Usp.: U. Scheuner, članak *Verfassung*, u: *Staatslexikon*. Izd. Görres-Gesellschaft. Freiburg 1962⁶, str. 120: »Rano konstitucijsko razdoblje, počevši od bavorskoga ustava iz 1808. godine, stvorilo je nakon 1814. godine niz ustava, čija su osnovna obilježja bila sudjelovanje predstavničke skupštine u zakonodavstvu i financijama te početak još ograničene građanske slobode uz jako . . . naglašavanje

vaju državnopravnom pojmu ustava francuske revolucije: osiguranje osobnih, vlasničkih i ugovornih prava i jedna vrsta podjele vlasti spadaju nužno u umno ustrojenu državu. Hegelov vlastiti — »klasičnome« i dalje kritički suprotstavljeni — nauk o podjeli vlasti i njegova iscrpna teorija građanskoga prava formiraju se, međutim, tek u Nürnbergu i Heidelbergu u vlastitu sistematsku teoriju prava i ustava.⁷ Ustav postaje »organizam« koji se razvija i diferencira iz pojma prava i njegova ozbiljenja kao države, koji suradnjom raznih vlasti staleška i »privatna« uvjerenja uključuje u opću volju suverene državne individue. Pitamo li se o odnosu državnoga ustava prema staležima i njihovim »vrlinama«, odnosno uvjerenjima, moramo razlikovati ove funkcije:

- (1) »konstitucija« samih staleža kao autonomnih organizacija unutar državnoga pravnog nadzora;
- (2) »aplikacija« opće volje, zakonâ na razne staleže i uvjerenja njihovih članova;
- (3) »integracija« staleških perspektiva u formiranje državne volje.

O tome nekoliko napomena.

(1) Iz kasnih frankfurtskih kao i iz jenskih spisa potječe također misao da državni ustav, koji »državni narod« tretira samo kao masu »atomističkih« individua s jednakim pravima i dužnostima, ne može biti slobodan niti uman. *Spis o ustavu* zahtijeva, prvo, nepodijeljenu suverenost države u vanjskoj vlasti, obrani i njezinim nužnim financijskim i organizacijskim »strukturama«. Drugi je element »modernoga« umnog ustava, međutim, da »državna vlast (može) bez bojazni i ljubomore podređenim sistemima i tijelima prepustiti velik dio odnosa koji nastaju u društvu i njihovo održavanje prema zakonu, a svaki stalež, grad, selo, općina itd. može uživati slobodu da ono što je u njihovu području sami čine i izvode« (*Politički spisi*, 39).

Dok Hegel takav slobodan, »organski« ustav zajednice ovdje suprotstavlja centralističkoj mehanističkoj državi prosvjetiteljstva (Pruska) i revoluciji (Francuska)⁸, ima »konstitucija« staleža prema *sistemu običajnosti* već zadatak da se protivi razaranju prijateljstva i lojalnosti državi u ranome industrijskom tržišnom društvu: gomilanje bogatstva i siromašenje, mehanizacija i surovljenje rada (»surovost«) vode u »nemudrost« posjednikâ, u »bestijalnost preziranja svega visokoga« sa strane siromašnih, u raskidanje običajne »veze« građana i time »naroda kao takvoga«. Tome nasuprot mora pomoći planski smišljeno kompenzatorska djelatnost staleških organizacija i »dijaloški« odnos članova staleža: »konstitucija staleža u sebi« postavlja umjesto fizičke ovisnosti siromašnih o bogatima uzajamnu »živu ovisnost«, »odnos individualiteta prema individualitetu«, »opće dopuštanje

⁷ O Hegelovu nauku o podjeli vlasti i njegovu nastanku usp. Siep, *Hegels Theorie der Gewaltenteilung*. U: H. Ch. Lucas, O. Pöggeler (izd.), nav. dj., str. 387—420; o podjeli vlasti u *Filozofiji prava* također R. Grawert, *Verfassungsfrage und Gesetzgebung in Preussen*. Isto, str. 297 i dalje.

⁸ Isto o tome O. Pöggeler, *Das Menschenwerk des Staates*. U: Ch. Jamme,

sudjelovanja« u bogatstvu i moći, čime »je sam nagon za beskonačnim bogatstvom iskorijenjen« (System der Sittlichkeit, 84 sl.). »Vlada«, tj. izvršavanje državne centralne vlasti ima, nasuprot tome, jedino zadatak pravnoga nadzora i, prvenstveno, »supsidijarnu« podršku te staleške konstitucije: »brigu za postojanje pojedinih staleža u toj sferi odupiranjem beskonačnome kolebanju u vrijednosti stvari (System der Sittlichkeit, 85).

U *Filozofiji prava* točnije su diferencirani ti zadaci staleža, čiju samoupravnu organizaciju Hegel od 1817/18. naziva »korporacijom«, a vlast unutarnje državne uprave policijom. Staleži moraju regulirati tržište rada — prvenstveno »ispitima spretnosti« — i čuvati profesionalnu etiku (»čestitost«) (§ 252) te osiguravati imetak članova od tržišnih kriza (§ 253). Državna vlast obavlja pravni nadzor (npr. potvrđivanjem izabranih uprava, ali i nadzorom obrta), brine se za nužnu »infrastrukturu« (izgradnja i osvjetljenje ulica itd.), ublažava individualne katastrofe (zdravstvena preventiva, zaštita siromašnih) i sprečava ih ograničenom »općom preventivom i vođenjem« privrede (prvenstveno vanjske trgovine, usp. § 236). Ni staleški ni državni konstitucijski i stabilizacijski zadaci ne smiju dokinuti načelo »slobode obrta i trgovine« (§ 236), nego ga posredovati jedino »porodičnim karakterom« građanskoga društva (usp. §§ 239, 252) — u, očito, više »razboritome« nego pojmovno-dijalektičkome smislu posredovanja. O unutarnjoj konstituciji i stabilnosti ekonomskih i aspekata »uvjerenja« obrtnih staleža ne ovisi samo stabilan ustav građanskoga društva nego i supsistencija i priznavanje »općih« staleža (činovnici, vojnici). Bez njihove djelatnosti i uvjerenja ne može se, međutim, konstituirati, potvrditi i održati trajna »zbijska« opća volja autonomne ustavne države.⁹

(2) Staleži, koji se — kao što je objašnjeno — u sebi konstituiraju«, usmjeravaju mišljenje, htijenje i djelovanje svojih članova na zajedničke svrhe — ponajprije na zajedničke staleške, odnosno grupne interese. Da ciljevi čitave zajednice ne bi tim uvjerenjima stajali bezodnosno nasuprot, moraju se državni ciljevi, utvrđeni u obliku općih zakona, provoditi diferencirano i »fleksibilno«. Za to je potrebna organizacijska diferencijacija i »staležima adekvatno« djelovanje državnih vlasti. U posljednjoj jenskoj *Filozofiji duha* kaže se o financijskoj, pravosudnoj i policijskoj vlasti: »Snaga se vlade sastoji u tome da se svaki sistem, kao da je sam, formira slobodno i nezavisno po svome shvaćanju, a mudrost vlade da se modificira prema staležu, tj. da ublaži strogosti apstraktnog shvaćanja u korist svoje žive utrobe — kao što žile i živci popuštaju raznim utrobama i ravčaju se i obrazuju prema njima« (Gesamtwerke 8, 271).¹⁰ Iz toga proizlaze za financijsku vlast različite vrste oporezivanja (posredno i novčano u građanina i trgovačkoga staleža, neposredno i prirodno u seljačkoga staleža), za pravosuđe različiti parnički postupci i izdržavanja kazne, obazirući se na raz-

⁹ Činjenica da je Hegel tako »unutarstaleško« pomirenje smatrao mogućim pokazuje da on nije mislio da je »klasna suprotnost« nužna po funkciji u proizvodnome procesu (rad nasuprot kapitalu). On je više shvaćao kao deformaciju tržišnoga društva analogno deformaciji oblika države u Aristotela; dakako kao suprotnost koju su proizvela unutrašnja sama načela i dinamika toga društva.

¹⁰ O utemeljenju nauka o podjeli vlasti s aspekta prirodne filozofije usp. moi

ličitu snagu shvaćanja i osjećaj časti. Kazna ne smije čovjeka kao građanina ubiti«, on se mora moći potpuno nakon nje »reintegrirati u svoj stalež« — argument kojim Hegel, naravno, opravdava različite zatvorske uvjete kao tvrđavski zatvor »viših staleža«. O tim se diferencijacijama više ne govori u hajdelberškoj i berlinskoj filozofiji prava. Tu se radi samo još o razlikama u visini kazne, koje moraju izbjegavati trajno žigosanje kako se ne bi otežala reintegracija u »društvo« (Vorlesung über Naturrecht und Staatswissenschaft, § 113, napomena). Zato Hegel preuzima liberalni zahtjev za »porotničkim sudovima ravnopravnih muškaraca« (§ 116) s obrazloženjem da je »pravo samosvijesti« (Rechtsphilosophie § 228) građana da povjerenje u pravnu sigurnost dovode u ovisnost o »povjerenju u subjektivnost onih koji odlučuju«. Ali povjerenje se zasniva na jednakosti stranke s njima po svojoj osobitosti, staležu« (isto).

I u okviru nauke o pravim ustavnim vlastima ima u filozofiji prava važnu ulogu »aplikacija« opće volje, njezino prilagođavanje različitim staleškim uvjerenjima: staleška skupština, u kojoj »poslanstva« staleža sudjeluju u zakonodavstvu, »zastupljena« u Hegela također odzgo prema dolje (usp. § 302). Razjašnjenje onoga što opći interes zahtijeva od skupina, »odgojnu funkciju«, da to formuliramo prema kasnijoj teoriji engleskoga ustava Waltera Bagehota¹¹ čini se da još prevladava u Hegela afirmaciju skupinskih gledišta pri formuliranju i prihvaćanju zakona (usp. §§ 309, 315). I ovdje se, k tome, može uvid članova staleža posredovati povjerenjem u kompetentne i pouzdane staleške drugove.

(3) »Integracija« skupinskih običaja osjećanja, mišljenja i ponašanja u trajno, institucijsko postizanje državnih ciljeva zadatak je umnoga ustava na svim razinama. Pri tome bi trebalo, ponajprije, razlikovati Hegelove pojmove ustava: ustav može u njega biti gotovo ekvivalentan »narodnome duhu«. On tada znači samorazumijevanje i samoosjećaj neke zajednice, kako je to izraženo u navikama i »nepisanim pravilima« i vrijednostima, u kolektivnim uvjerenjima i umjetničkim izražajnim oblicima i, konačno, također u pravnom poretku. »Ustav« može značiti i ukupnost organizacijskih oblika nekoga naroda — upravo konstituciju staleža te lokalnih i teritorijalnih grupacija (gradovi, pokrajine itd.). Na temelju obiju vrsta ustava zasniva se »pravi« državni ustav, koji je pisano i nepisano fiksiranje prava i organizacije formiranja i provođenja opće volje. Pri tome je pisani, kodificirani ustav viši oblik samoosvijestjenoga, narodnoga duha koji je dobio oblik ideje i javne saopćivosti. Ali »pravljenje« odnosno donošenje kodificiranoga ustava proces je koji može dobiti, već prema stadiju razvoja narodnoga duha, mnoštvo oblika — od revolucije do kraljevskoga »oktroja«.¹²

Središnji je dio pravoga državnog ustava nauk o podjeli vlasti. Drugi dio, jamstva pravne države, ne smiju nedostajati u umno ustrojenoj državi,

¹¹ Usp. W. Bagehot, *The English Constitution*. London (Oxford University Press) 1968 (prvi put 1867).

¹² Usp. o tome H. Ch. Lucas, *Wer hat die Verfassung zu machen, das Volk oder wer anders?* U: H. Ch. Lucas, O. Pöggeler (izd.), nav. dj., str. 175—220 te Slep, *Hegels Heidelberger Rechtsphilosophie*, u: *Hegel-Studien* 20 (1985), str. 288

ali iz raznih razloga nemaju središnju ulogu u Hegelovu prikazu.¹³ Ustav Hegelu ne služi samo osiguranju pravne države podjelom i nadziranjem vlasti kao i osiguranju prava i vlasništva. Suverenost i čast,¹⁴ pokušaj da se istini o prirodi i povijesti u vlastitoj kulturi i pravnome poretku da najviši izraz, zapravo je primarni cilj umnoga ustava. Upravo to se, međutim, ne treba doseći herojskim altruizmom, već integracijom posebnih interesa, uvjerenja i životnih stilova u opću volju. Zato se moraju posebni interesi već u sebi povezati sa zakonskom i institucijskom općom voljom, unutar njom konstitucijom staleža i onim što Hegel u *Filozofiji prava* naziva »ustavom u posebnome«: državne upravne i pravosuđne ustanove koje afirmiraju pravni poredak u općem interesu građanskoga društva, odnosno njegovih staleža, nasuprot zastranjivim partikularnim interesima. I jednim i drugim se već energije i interesi društvenih grupa usmjeravaju, u neku ruku, »na mlin« opće volje, kada dođe do spomenute konstitucije i aplikacije. Nasuprot tome, zadatak je »političkoga ustava« (§ 271) formirati opću volju slobodnu od svih grupnih interesa, u koju su razni staleži, ipak, unijeli i prepoznaju umni sadržaj svojih uvjerenja. U međusobno različitim, ali u svojim funkcijama ujedno surađujućim vlastima trebaju se iskazati različite staleške perspektive. Koristim izraz »perspektive« kako bih pojasnio da Hegel opću volju ne shvaća kao rezultat ili kompromis skupinskih interesa. Ni pri savjetovanju suverena niti pri formuliranju i izvršenju zakonâ ne ulaze skupinski interesi ili isključivi skupinski nazori neposredno u opću volju. Štaviše, funkcija, kompetencija i skupinsko obilježje osjećanja i ponašanja dobivaju posebna tumačenja ili aspekte općega dobra, koji se pri njegovu formuliranju i postizanju moraju integrirati. Hegel želi, isto kao Rousseau i Kant, već pri artikulaciji individualnih volja u zakonodavnome postupku isključiti partikularni egoizam — ali ne neposrednim plebiscitom niti ograničavanjem izbornoga prava na ekonomski neovisne, već afirmiranjem funkcionalne kompetencije staleža. Tako se izbornu pravu u korporacijskim gremijima veže za staleštvo, a sudjelovanje u staleškoj skupštini za poslanstva staleža. Težište perspektive ovisi, dakako, o njezinoj »daljini«. Zato opći stalež znanstveno obrazovanoga činovništva ima u vladi, zakonodavstvu i savjetovanju monarha veću važnost nego obrtnički staleži. Ali bez integracije i užih perspektiva ne bi se mogao »totalitet perspektiva«, koji predstavlja opća volja, svagda iznova formulirati i u provođenju reflektirati.

¹³ Usp. o tome G. Lübke-Wolff, *Über das Fehlen von Grundrechten in Hegels Rechtsphilosophie*, U: H. Ch. Lucas, O. Pöggeler (izd.), nav. dj., str. 421—466. Da se to »nedostajanje« odnosi na »pravni oblik ustavno zajamčenih individualnih prava«, ali ne na »sadržaje uobičajenih pravnih očitovanja, kao što su sloboda i sigurnost vlasništva, elementi slobode obrta i vjerske slobode, izražavanja načela jednakosti i sl.« (isto, 425), može se potvrditi brojnim primjerima teksta i iz »apstraktnoga prava« i iz »pravosuđa« i »države« (usp. npr. obranu »nacionalnih sloboda« nasuprot Halleru u § 258).

¹⁴ Utoliko vrijedi i za Hegela ono što C. Schmitt (*Verfassungslehre*, München/Leipzig 1928) pripisuje Montesquieuu: da ovaj, naime, »liberté« i »gloire« shvaća kao »ravnopravna i jednakovrijedna usmjerenja državnoga života«. Zato je problematično Schmittovo svrstavanje Hegela u »građansko-državnopravni idealni pojam ustava« (isto, 127). Sporan je, s Montesquieuova i Hegelova gledišta, također Schmittov koncept »liberté«.

Osim »uvjerenja« staleža koja ulaze u njih, imaju državne vlasti u Hegela i svoja vlastita uvjerenja. U kneževskoj je vlasti to jedinstvo osobne savjesti (§ 285) s duhom ustava, prema kojemu monarh može donositi i izvanzakonske odluke (pomilovanje, izvanredno stanje). U vladinoj vlasti treba jedinstvo nesebičnosti i samosvijesti u ispunjavanju obveza, zajedno sa znanstvenim obrazovanjem, dovesti do uvjerenja, odnosno običaja »staloženosti, zakonitosti i blagosti« (§ 296). I u tome je, prema Hegelu, još jedna »povezanost općega i posebnoga interesa, koja čini pojam i unutarnju čvrstinu države« (isto). Kod »demokratskoga elementa« zakonodavstva, staleškoga skupštine, radi se o već spomenutome jedinstvu osobnih uvjerenja, staleškoga interesa i staleškoga etosa kao i svakodnevnoga patriotizma. Ali ono se afirmira različitim naglascima u različitim institucijama: u javnome mišljenju prvenstveno »subjektivno mišljenje o onome općem« (§ 308), u poslanstvu predstavnika »zadruge, općina i korporacija« prvenstveno staleška perspektiva »htijenje onoga općega . . . ispunjeno . . . posebnošću«, isto) i u djelatnosti tih poslanika prvenstveno »državno uvjerenje«. Ono se stječe u praktičnome iskustvu s funkcijama — praksa koju »ne treba brkati s pukom poslovnom rutinom i vidokrugom ograničene sfere« (§ 308).

IV.

Pitamo li se, zaključno, kako se u Hegela pluralizam osobnih i grupnih uvjerenja, načina mišljenja i ponašanja usklađuje s lojalnošću ustavu, odgovor mora biti: slobodnim razvojem grupnog ponašanja — perspektiva i institucijskim povezivanjem privatnoga, grupnog i općega interesa na svim razinama društvene organizacije i državnoga ustava. Time, naravno, nije odgovoreno koje grupe čine »bitne sfere« i »krupne interese« društva (§ 311). Takav bi odgovor zahtijevao posebno istraživanje. Razlozi su za Hegelovu podjelu staleža i funkcionalni — funkcije samoodržanja i samoorganiziranja ljudskih zajednica — i povijesni — razvojni procesi rada i kulture — i pojmovni — strukturalne analogije između logike, psihologije (filozofije duha) i kozmologije.

Često je isticano da je Hegel, iz današnje perspektive, barem djelomice pogrešno procjenjivao povijesne razvoje. To vrijedi, prvenstveno, za jedinstvo socijalnoga i političkoga značenja staleža, ali i za funkciju »formiranja uvjerenja« u građanskome svijetu koji postaje radikalno mobilan. Hegelu je, svakako, bilo teško predvidjeti da bi se privatni nazor mogli posredovati općom voljom pomoću »političkih« organizacija koje nadilaze staleže, ali ne i državnih organizacija, naime partija.¹⁵ Pogotovo otkad je vidio pad francuskoga i engleskoga razvoja u katolicizam i liberalizam. Prijelazom svjetonazornih (odnosno »masovnih integracijskih«) stranaka u narodne stranke ta je integracijska snaga formiranja ponašanja i uvjerenja, međutim, znatno oslabila. Danas se moraju uzimati u obzir posve drugi integracijski činitelji: mediji, koji svoju publiku svjesno ili nesvjesno oblikuju u »obitelji« i »zajednice«; reklama, koja prodaje proizvode preko »životnih formi« vremena; profesionalne zadruge i društva, koji se formiraju zajedništvima

profesionalnoga i slobodnoga vremena; institucijske »zajednice po uvjerenju«, kao crkve, i spontane, kao socijalni i politički pokreti sa svojim »nestalnim« institucijama. K tome se čini — što se tiče zapadnonjemačkoga društva — da je patriotizam, odnosno lojalnost državi rascijepljena u »ustavni patriotizam«, koji se, prvenstveno, iskazuje negativno u prikazivanju političkoga protivnika kao »izvanustavnoga«, i u »kulturni patriotizam«, koji se očituje zadovoljstvom uspjesima sporta, privrede i, ponekad, znanosti. Sve se ovo može smatrati nefilozofskim temama sociologije ili političke znanosti. Pitanje je, međutim, zar oblici grupnoga »formiranja uvjerenja« ne bi morali, ipak, biti predmet filozofije države ili, čak, etike. Razvoj anglosaksonske »professional ethics« kao i primijenjene etike u nas* pokazuje, možda, da je zapuštanje staleške etike od vremena njemačkoga idealizma i usredotočenje novije rasprave na utemeljenje morala udaljilo praktičnu filozofiju od društva i povijesti.

Postoje, dakako, i drugi razlozi što su lojalnost ustavu i strah od »rizikâ samoodržanja« dospjeli u teško premostivu opreku. Da građanin staleško-pluralističke ustavne države mora prihvatiti i objavu rata svoga monarha, to je Hegelu bilo utemeljeno u prvenstvu koje postojanje takve države — kao utjelovljenja vječnoga uma i ujedno određenoga narodnoga duha — ima pred samoodržanjem pojedinaca i skupina. Samoozbiljenje ljudskoga bića zahtijevalo je poštivanje pravila igre iznad samoodržanja. Da to načelno rješenje sukoba između samoodržanja i vjernosti ustavu nije više dostatno, razlog je tome ne samo širenje ugroženosti već pri svakodnevnom odlukama tehnološkijske politike, već, sigurno, i izmijenjeni odnos između samoodržanja i »samonegiranja« u korist zajedničkih načela. Razumjeti i utemeljiti ili kritizirati, tu promjenu čini mi se, također, središnjim zadatkom praktične filozofije.

Preveo s njemačkoga
Tomislav Martinović

Ludwig Siep

»CONVICTION« AND »CONSTITUTION«

Summary

The central problem of Hegel's philosophy of law is how to unite the convictions of different individuals into the common will permanently directed towards achieving the common good. Hegel finds the solution in relating convictions to social roles. This pluralism of roles is reconciled with the loyalty to the constitution through a free development of group behaviour and the institutional linkage of private, group and common interests on all the levels of social organization. It was difficult for Hegel to anticipate that the private views could be mediated through common will owing to political organizations.